

Jazyk, kultura a myšlení

LINGVISTICKÁ A KOGNITIVNÍ ANTROPOLOGIE

Komunikace

- každý živočich disponuje určitou formou (systémem) přenosu informace → zpěv kosatek, tanec včel, výstraha před predátorem →

UZAVŘENÝ SYSTÉM PŘENOSU INFORMACE

- lidé sdělují a přijímají informace (komunikují) prostřednictvím **verbálního jazyka** →

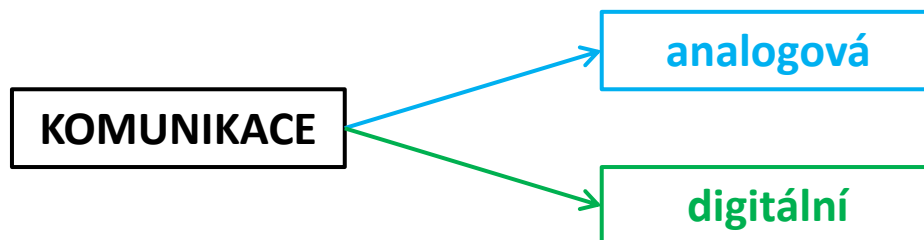
OTEVŘENÝ SYSTÉM PŘENOSU INFORMACE

- více než 6000 živých jazyků → jazyk x dialekt
- lidé *nemohou nekomunikovat* → Saki (Hector Hugh Munro, 1870-1916)

Mlčení Lady Anny/The Reticence of Lady Anne

Komunikace

- každé chování je komunikací zahrnující nejen slovní projev, ale veškeré chování vůbec (verbální i nonverbální)
- lidé se vždy nějak chovají → **nelze nekomunikovat**
- komunikace zahrnuje **obsahovou** a **vztahovou** rovinu a součástí je nejen to, co se říká, ale také vypovídá o vztahu mezi aktéry komunikace
- během komunikace nedochází pouze k výměně slovních informací, současně obsahuje i vyvolává chování (obsahuje příkazovou složku); dochází k přenosu obsahu zahrnujícího informace o přenášených informacích → jak máme se zprávou naložit a jak jí máme rozumět
- informace o informaci se předává np. intonací hlasu, doprovodné gesto tváře, mrknutí oka
- komunikace probíhá v souladu s očekávaným **fázováním sledu událostí** → kulturně ustanovená pravidla jak fázovat interakce mezi aktéry komunikace → kdo, kdy a jak smí komunikovat s druhými

nonverbální komunikace – gesta, postoje, intonace hlasu

verbální komunikace – uspořádávání znaků jazyka podle syntaktických pravidel

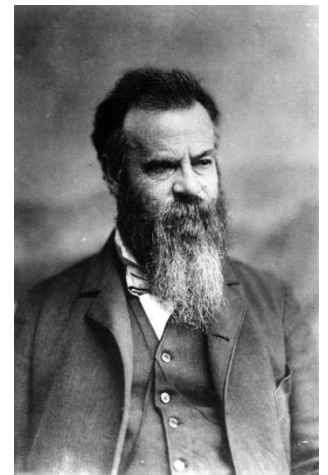
Antropologie a studium jazyka

- základním předpokladem úspěšného terénního výzkumu je znalost jazyka společnosti, kterou zkoumáme → studium jazyků jako integrální součást antropologických výzkumu
- pokus vytvořit metodu, která by umožnila co nejadekvátnější deskripci a klasifikaci zkoumaných jazyků
- studium gramatické formy a kategorie, které jsou ze strany mluvčího často neuvědomované a poskytují tak obraz základní organizace lidského vědomí
- srovnávací výzkum jazyků umožňuje rekonstruovat jejich vzájemné vztahy, což může být důležité při historické analýze a interpretaci studovaných kultur
- jazyk jako determinanta lidského chování a prožívání → teorie lingvistického relativismu

Handbook of American Indian Languages (1911)

**Franz Boas
(1858-1942)**

**John W. Powell
(1834-1902)**

Původ jazyka

Hledání „Adamova jazyka“

Genesis 10 → ze synů Noema a jeho potomků vzešly pronárody hovořící každým jiným jazykem

Genesis 11 → Bůh zamezil stavbě věže tím, že zmatl lidem jazyky a rozešel je do různých koutů světa

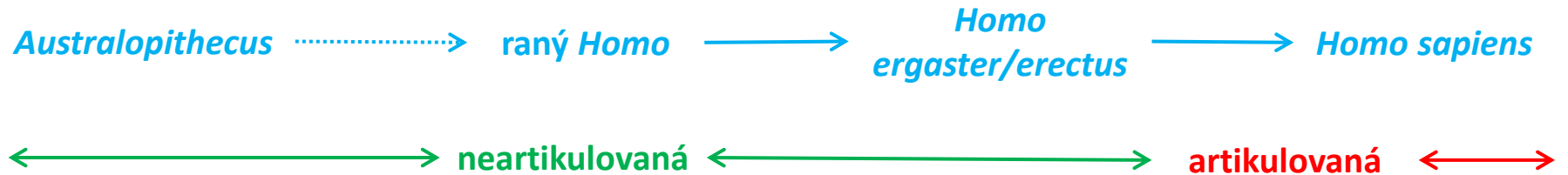
- **Isidor ze Sevilly** (?560-636) – „z jazyků vznikly národy, nikoliv z národů jazyky“
- snaha badatelů odhalit **Adamův jazyk** → klíč ke světu a k odhalení tajemství, které by umožnilo poznat pravá jména všeho
- zmatení jazyků posílilo snahu o vytvoření nového univerzálního a dokonalého jazyka → překonání vzájemně nesrozumitelných jazyků

Umberto Eco (1932-2016)

Kdy se objevuje jazyk?

- výzkum fosilií rodu *Homo*, genetika a primatologická zjištění (→ lidoopi)
- Brocovo centrum řeči, jazyka (*os hyoideum*), lebeční báze

- 300 tis. let – archaický *Homo sapiens/Homo heidelbergensis* → nějaká forma artikulované řeči, jazyk/gesta?
- problematika artikulované řeči u *Homo neanderthalensis* → anatomické dispozice odlišné od AMHS, hrtan výše položený (některé hlásky nevyslovovány), gen *Foxp 2* → neandertálci používali artikulovanou řeč, patrně odlišnou od AMHS, což vyplývá z anatomického uspořádání oblasti hrtanu

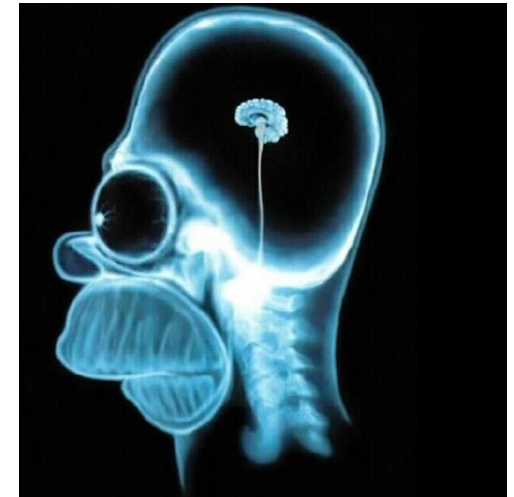
Kdy se objevuje jazyk?

- vztah řeči a jazyka k evoluci mozku a kognitivních funkcí

(1) v případě objevení jazyka nedávno nejsou mozkové struktury a kognitivní vlastnosti ovlivněné

(2) v případě objevení jazyka v dřívější době budou mozkové struktury a kognitivní vlastnosti významně ovlivněné

- k evoluci jazyka došlo již před 600 tis. lety v souvislosti se zvětšujícím se mozkiem, postupně docházelo k pozvolnému rozvoji jazykových schopností, a to společně s anatomickými adaptacemi mluvidel a mozkových struktur; jazykové schopnosti se však nešířily rychle, ale postupně
- před 50 tis. lety jazyková kompetence anatomicky moderního člověka již plně završena

Jazyk pouze u člověka?

- evolučně nejbližší příbuzní člověka – orangutani, gorily a šimpanzi
- jazyková kompetence u šimpanzů

Pan troglodytes

Pan paniscus

- snaha naučit šimpanze artikulovanou řeč neúspěšná → gesta s různými významy
- šimpanzice **Washoe** (1965-2007) se naučila komunikovat prostřednictvím znakového jazyka (AMSL), učení probíhalo pomocí *mezidruhové výchovy* → Washoe se naučila přes 300 znaků, které následně učila svého adoptivního syna Loulise (*1978)
- šimpanz **Nim Chimpsky** (1973-2000) se naučil více než sto znaků prostřednictvím *podmiňování* → komunikace jako prostředek zisku odměny; nedostatky ve způsobu výuky a nemožnost učení se od ostatních ve skupině

**Jane Goodall (*1934), R. Allen (1930-2021) Gardner, Beatrix T. Gardner (1933-1995),
Roger Fouts (*1943)**

Jazyk pouze u člověka?

Beatrix T. Gardner a Washoe

- šimpanzi si dokáží osvojit základy znakového jazyka → jazyková kompetence se mohla v evoluci lidoopů a člověka objevit již před několika miliony let
- objevení jazykové kompetence nezávisle na sobě u obou linií?
- prvně se u lidí objevila jazyková kompetence v podobě gest a až následně v podobě artikulovaného jazyka

Proč se jazyk rozvinul?

Proč se u nás jazyk vyvinul?

- **Robin Dunbar (*1947) – sociální příčiny** evoluce lidského jazyka → u primátů sociální vztahy utužovány prostřednictvím vzájemného groomingu (vískání srsti), které vyžaduje dostatek času → čím větší skupina, tím více se musí člen skupiny věnovat utužování společenských vztahů péčí o srst druhého → jazyk nahradil péčí o srst a umožňuje současnou sociální interakci s více jedinci → jazyk se stal nástrojem **udržování celistvosti skupiny**

- vyznat se ve společenských vztazích dovoluje udržovat si přehled o současném stavu skupiny, odhalovat jedince porušující normy a budovat si dobrou pověst ve skupině
- důležitou roli hrají klevety → přehled o vztazích ve skupině, nástroj kontroly před hrozbou nevěry → vznik jazyka
- řeč jako jeden z projevů pohlavního výběru → jazyk primárně neslouží k přenosu informací, ale je určen k „tokání“ → **Geoffrey Miller (*1965)**

Jazykový relativismus

X

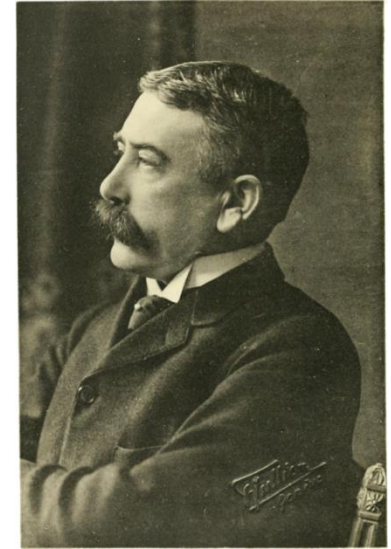
Reprezentační nativismus

Lingvistika a antropologie

- při studiu jazyka vychází antropologie z lingvistických konceptů → jazyk představuje soubor hlásek, které samy o sobě nemají význam, řazením hlásek za sebou vytváříme slova nesoucí významy → arbitrární, neboť nevyplývají ze samotného znění slov
- kombinace jednotlivých slov umožňuje generovat nekonečné množství výpovědí o světě

langue (jazyk)

parole (mluva)

Ferdinand de Saussure
(1857-1913)

- **jazyk** – zásobnice zahrnující slovní zásobu a gramatický systém; zásobnice se nachází v mozcích určité skupiny lidí a v mozku jednotlivce se nachází neúplný a nedokonalý jazyk → úplný a dokonalý jazyk pouze v mase lidí, která využívá zásobnici jazyka a zároveň z ní při mluvení čerpají

- **mluva** – uskutečnění potenciality jazyka vůlí a aktem jednotlivce, zahrnuje kombinace, které pro vyjádření své myšlenky zvolí mluvčí, dále psychofyzické mechanismy umožňující vyjádření myšlenky

Jazykový relativismus

- rozpracování osvícenské teorie **jazykové relativity** → kultura prostřednictvím jazyka ovlivňuje způsoby lidského myšlení, kategorizaci zkušeností a možnosti jejich vyjádření jazykovými prostředky
- jazyk a kultura nejsou vnitřně vzájemně propojené, avšak jazyk a myšlení jsou vzájemně neoddělitelné
- jazyk představuje nástroj ke studiu minulosti jednotlivých kultur a jejich vzájemných vztahů → jazyk je autonomní vůči kultuře a nereflektovaný mluvčími; jazyk se proměňuje pozvolna a historické události na něj mají malý vliv
- analýzou jazyka (slovní zásoby) lze studovat minulost kultury, která zanechává stopy ve slovní zásobě
- různé jazyky nelze pokládat za soubory nálepek daných stejné zkušenosti → jazyky zakládají různé odlišné světy →

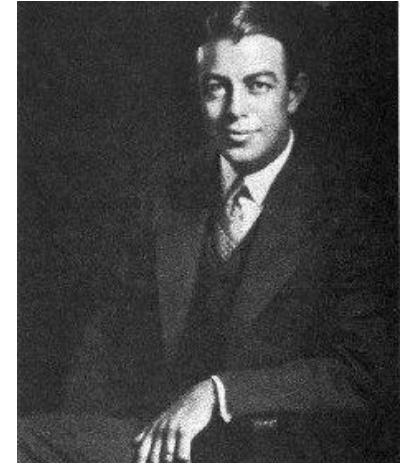

Edward Sapir
(1884-1939)

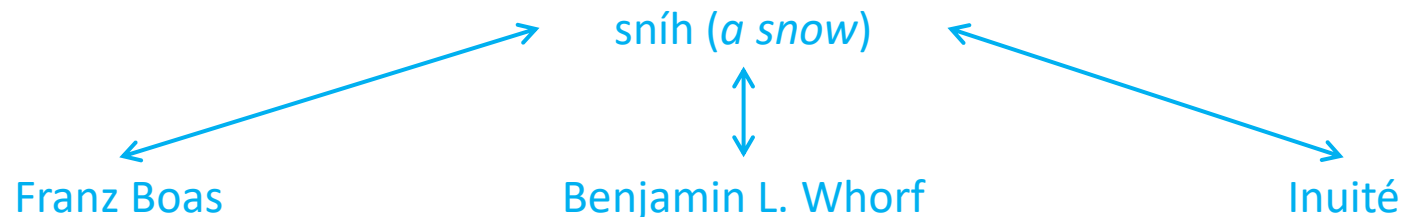
teorie jazykového relativismu (Sapir – Whorf)

Jazykový relativismus

- rozpracování ideje, že jazyk určuje způsob myšlení; myšlenková schémata jsou následně rýsována strukturou jazyka a slovní zásobou
- „*pitváme přírodu podle linií stanovených našimi rodnými jazyky*“ a organizujeme zkušenost a jevy do kategorií a typů předurčených jazykem
- gramatika není pouhý nástroj umožňující pomocí slov vyjádřit myšlenku, ale myšlení přímo předurčuje
- mluvčí různých jazyků mají různý pohled na svět → jazyk vede k odlišným organizacím zkušenosti a vnímání světa, zakládá „objektivní realitu“ → **teorie jazykového relativismu**

Benjamin Lee Whorf
(1897-1941)

B. L. Whorf: „Prázdný benzínový barel“

- *prázdný barel* → není naplněný hořlavou kapalinou a nehrozí nebezpečí výbuchu/nehody
 - *plný/naplňený barel* → obsahuje vysoce hořlavou kapalinu a hrozí nebezpečí nehody
- ve skutečnosti je prázdný barel *extrémně nebezpečný*, než tekutinou naplněný barel

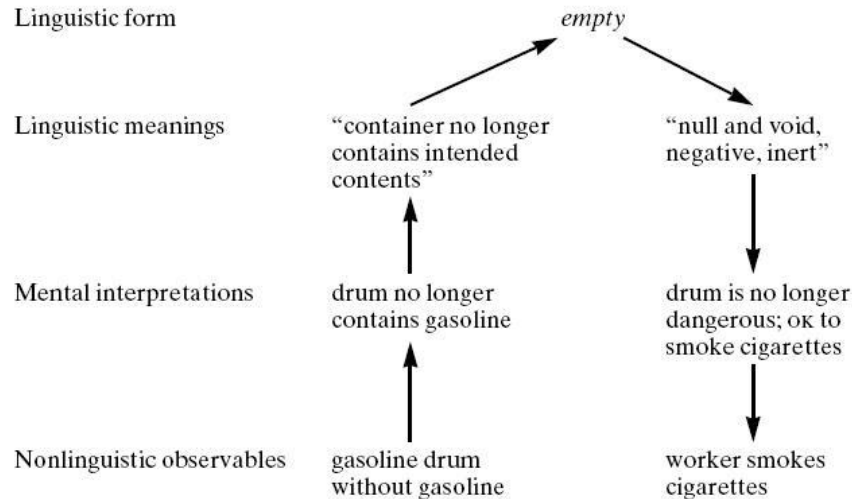

Figure 3.1 Diagram of one of Whorf's fire-causing examples

(Lucy 1992a: 50)

Sapir-Whorfova hypotéza jazykové relativity

- struktura jazyka předurčuje, nebo alespoň ovlivňuje myšlení; *Jak tento fenomén testovat?*
- modely našeho vnímání a interpretace světa jsou ovlivněny jazykovým systémem, v němž jsme byli vychováni a v jehož kategoriích od dětství myslíme
- lidé různých kultur jinak vnímají svět v důsledku rozdílu mezi jazykovými systémy, které jsou odrazem různých prostředí

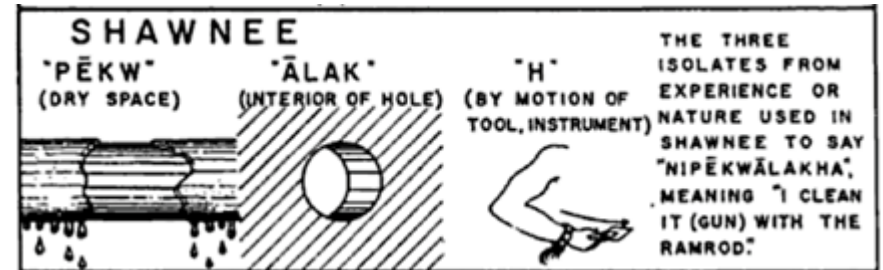
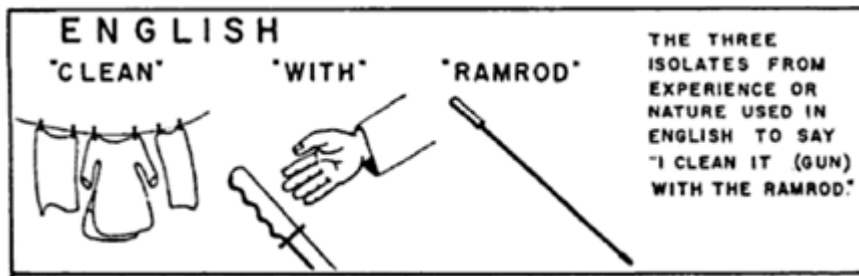
slabá varianta

jazyk ovlivňuje myšlení

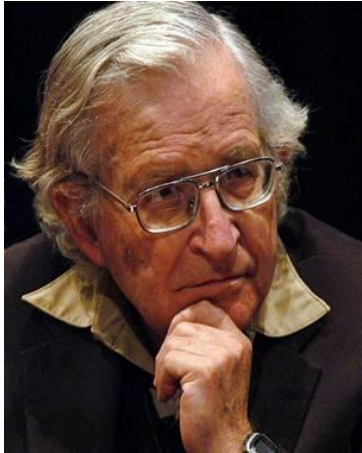
x

silná varianta

jazyk předurčuje myšlení

Reprezentační nativismus

Noam Chomsky (*1928)

- základní kategorie jazyka jsou všem lidem společné, jsou **vrozené**
- teorie hlubokých struktur (NC); lidská mysl disponuje vrozeným jazykovým orgánem s jehož pomocí si děti automaticky osvojují jazyk, pokud jsou mu vystaveny
- jednotlivé jazyky se liší pouze svými povrchovými strukturami (np. pořádek slov ve větě); děti vystavené mluvenému jazyku abstrahují pravidla, jimiž se lidé řídí → vrozená univerzální gramatika umožňující identifikovat jazykové univerzálie, nalézt pravidla jazyka a osvojit si jej
- jazyk představuje **instinkt**, který vznikl v průběhu evoluce rodu *Homo* (SP); architektura lidské mysli je vrozená a pevně daná a její součástí tvoří jazykový modul považovaný za specifickou lidskou adaptaci řešící problém komunikovat; jazykový modul umožňuje osvojení jazyka a jeho užívání
- jazyk není totéž co myšlení → myšlení probíhá v jazyku mysli, jejíž struktura odpovídá artikulovaným jazykům → **mentálština**, kterou od narození vládou všichni lidé

Reprezentační nativismus

Steven Pinker (*1954)

- jazyk není totéž, co myšlení → myšlení probíhá v jazyku mysli, jejíž struktura odpovídá artikulovaným jazykům → **mentálština**, kterou od narození vládnu všichni lidé
 - jazyk mysli je bohatý na mentální reprezentace → myšlení představuje pouhé operace s nimi
 - mentálštinou vládnu od narození všichni lidé → podmínka osvojení si jazyka
-
- lidská mysl se skládá z vestavěných mentálních modulů určených k řešení specifických problémů → np. moduly lidové biologie, univerzální taxonomické dělení, klasifikace přírody apod.

KLASIFIKACE A FOLKTAXONOMIE

Kognitivní antropologie a etnověda

Nová etnografie

Etnověda a kognitivní antropologie

- studium vztahů jazyka, myšlení a kultury v první pol. 20. stol. + kulturní relativismus a lingvistická antropologie → *nová etnografie, etnověda a kognitivní antropologie*
- KA – antropologický přístup zaměřený na kognici za účelem popsat a vysvětlit vztahy mezi kulturně danou kategorizací věcí a jevů a mentálními procesy; **folktaxonomie** a **sémantické oblasti**
- **kognice** – mentální proces, kterým lidé dávají smysl okolnímu světu a zpracovávají informace získané z okolního světa
- EV – zaměřuje se na **emické** studium nativních hierarchicky uspořádaných klasifikačních soustav pomocí komponentní analýzy

kognitivní antropologie ↔ **etnověda** ↔ **nová etnografie**

- studium kultury v jejích vlastních pojmech (→ **emický přístup**); prostřednictvím analýzy jazyka usilujeme o popis pravidel kategorizace jevů, kdy jazyk v sobě odráží lidové modely a mentální struktury, jimiž se člověk řídí při svém chování

Etnověda a kognitivní antropologie

- aby se člověk mohl chovat společensky přijatelným způsobem, musí **znát** a s ostatními **sdílet** lidové modely a mentální struktury → musí znát **kulturní gramatiku**
- lidové modely a taxonomie představují nativní způsoby klasifikace v sémantických doménách (oblastech) kultury → **folktaxonomie**
- pomocí *komponentní analýzy* se studují domorodé klasifikační systémy rostlin, zvířat, nemocí apod. → jak lidé v různých kulturách klasifikují zkušenosti a jevy; studuje se význam slov a snaha zjistit, jak nativní skupiny vytvářejí rozdíl mezi dvěma věcmi nebo jevy
- **komponentní analýza** se uplatňuje při rozboru sítě pojmů jasně ohraničitelné sémantické oblasti s cílem popsat principy jejího uspořádání
- pro co není ve společnosti pojem, to neexistuje → vše, co je pro společnost podstatné, má svůj vlastní pojem a lze to vyjádřit jazykem; při rozboru zvolené sémantické oblasti se stanovují definiční vlastnosti, sleduje se jejich přítomnost/nepřítomnost s cílem odhalit principy členění sémantické oblasti do pojmů

Ward Goodenough
(1919-2013)

Etnověda a kognitivní antropologie

2 kola

4 kola

motor

motocykl

automobil

lidská síla

bicykl

kára

?

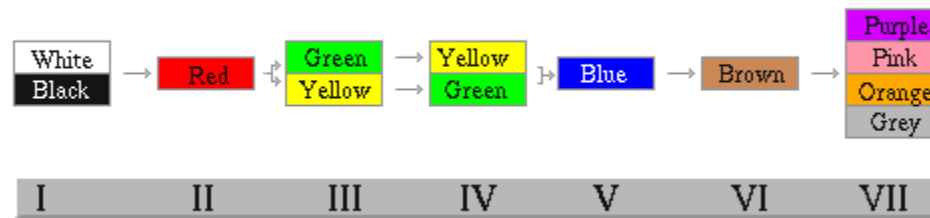

?

Etnověda a kognitivní antropologie

Brent Berlin (*1936), Paul Kay (*1934)

- existují určité univerzálie v sémantické oblasti pojmů pro barvy
- každý jazyk obsahuje rozdílný počet výrazů označujících barvy → 11 základních kategorií barev, z níž je odvozeno 11 a více výrazů pro barvy v daném jazyce
- bílá, černá, červená, zelená, žlutá, modrá, hnědá, purpurová, růžová, oranžová, šedá

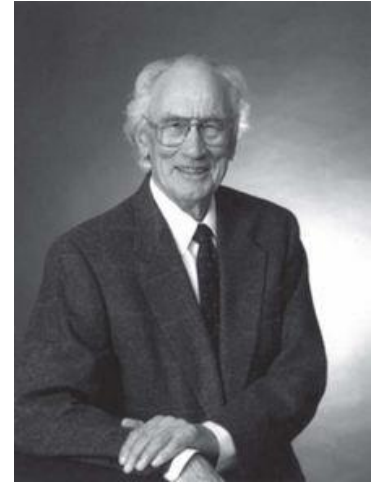
- sekvence evolučních stádií, kterými každý jazyk ve svém vývoji prochází, je stálá → průvodní jev technologického a kulturního růstu
- 7 evolučních stádií

Emický a etický přístup

- zkoumání světa z perspektivy příslušníků dané kultury → *native's point of view* → emický přístup

fonetika x fonemika

- analýza zvukové stránky přirozených jazyků, přičemž fonemika se zabývá funkcí hlásek vyvolávající změnu významu (np. změna „b“ na „p“ ve slově sliby)
- *emická analýza* slouží k odkrytí vzorců v určité kultuře s cílem odhalit, jak se k sobě vztahují jednotlivé elementy kultury, aby existovala jako funkční celek → výsledek platný **pouze a jedině pro konkrétní kulturu**
- *etická analýza* slouží k odhalení podobností a rozdílů srovnatelných jevů v různých kulturách → **komparace kultur**
- **EMICKÝ MODEL** → porozumění kulturním jevům z perspektivy a v pojmech příslušníků studované kultury; model nevytváří „domorodci“, ale výzkumník (→ **porozumění kultuře**)
- **ETICKÝ MODEL** → vysvětluje kulturní jevy prostřednictvím kategorií původem z vnějšku a z hlediska antropologa/výzkumníka (→ **vysvětlení kultury**)

Kenneth L. Pike
(1912-2000)

Emický a etický přístup

- kritika emického přístupu, který představuje nespolehlivý zdroj dat o skutečném chování (→ kulturní materialismus)
- etický popis má větší sílu → kombinace s behaviorální (BD) a mentální dimenzi (MD) sociokulturních jevů
- BD – zahrnuje chování a jeho důsledky; MD – zahrnuje lidské kognitivní procesy (myšlení, imaginace) → matice umožňující studovat a vysvětlovat sociokulturní jevy z několika perspektiv, kdy KM usiluje o vymezení vztahů mentálních sdělení a jejich emického popisu k chování a jeho etického k popisu

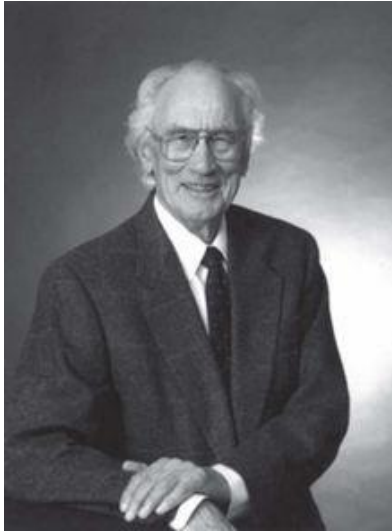
Marvin Harris
(1927-2001)

Př. Úmrtnost telat ve státě Kerala (Indie)

	Mentální dimenze/myšlení	Behaviorální dimenze/chování
Emický	všechna zvířata mají právo na život	žádné zvíře netrpí hladem
Etický	když je nedostatek potravy, tak je lepší nechat pojit býčky hladem	telata býků jsou pravidelně ponechávána smrti hladem

- při uplatnění emického přístupu nelze dosáhnout úplného zjištění, neboť to, co si lidé myslí o tom, jak se věci mají, nemusí nutně odpovídat skutečnému a pozorovatelnému chování → při preferenci emického přístupu mohou vést pozorování k „parodii“ skutečného lidského světa

Emický a etický přístup

	Emický přístup	Etický přístup
K. L. Pike	kulturně specifická analýza funkční jednoty elementů kultury	mezikulturní komparace vybraných kulturních jevů
M. Harris	z nativní perspektivy antropologem rekonstruovaná soustava kulturních významů jako determinanta chování	výzkumníkem prováděná analýza aktuálního chování příslušníků určité kultury

Jazyk, společnost a kultura

Jazyk, společnost a kultura

- mluvčí z různých společenských skupin či vrstev zacházejí s jazykem odlišně; jazyk není pouze prostředkem komunikace, ale plní četné **sociální funkce**
- komunikace mezi lidmi se odvíjí od společenských norem a konvencí, jejichž znalost je nutná pro interakci s druhými jako ovládnutí artikulované řeči; komunikační kódy se však mezi kulturami v mnoha ohledech liší:

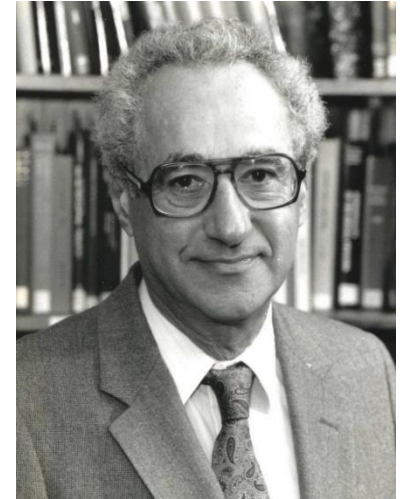
→ rozdílná proxemika (akceptovatelná vzdálenost mezi mluvčími za dané situace), míra očního kontaktu a haptika (komunikace tělesným kontaktem), rozdílné významy spojované se stejnými gesty → **interkulturní komunikace, Edward Hall (1914-2009)**

*jazyk musíme pokládat za **SOCIÁLNÍ A KULTURNÍ JEV**, komunikaci nemůžeme považovat pouze za formulaci vět volbou slov uspořádaných podle syntaktických pravidel daného jazyka → komunikace probíhá podle společenských pravidel, konvencí a norem, jež lze prostřednictvím jazyka zkoumat*

Jazyk, společnost a kultura

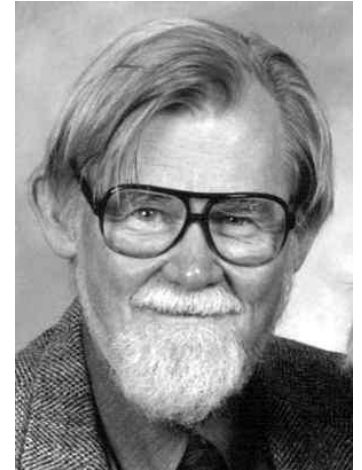
- metody a studium závaznosti jednotlivých sociálních norem spočívající v záměrném porušování očekávaných norem chování a v následné analýze a interpretaci reakcí lidí na takové nestandardní chování → **garfinkeling**
- lidé se v každodenních situacích řídí nevědomým očekáváním, jak bude situace probíhat; toto nevědomé očekávání zároveň slouží jako model pro interpretaci každodenních situací → pokud tato očekávání nenaplníme, můžeme zkoumat, jaká je skutečná povaha a závaznost norem předurčující naše chování v běžných životních situacích
- **Stanley Milgram** (1933-1984) a experimenty, při nichž navozoval nestandardní situace (→ předbíhání ve frontě, metro a ochota uvolnit místo, „zírání do nebe“ a tvorba hloučku apod.)
- experimenty odhalují s jakou samozřejmostí a očekáváním vstupujeme do každodenních interakcí → žijeme v „sociální kleci“

Harold Garfinkel
(1917-2011)

Jazyk, společnost a kultura

- **etnografie řeči** – studium komunikace jako kulturního jevu, charakter a funkce komunikace v kontextu kultury
- kultury se obvykle odlišují pravidly při užívání řeči či ve způsobu komunikace; celé kultury, subkultury a komunity
- základní jednotku tvoří **řečové společenství** (*speech communities*) – skupina lidí, která sdílí nejen určitý jazyk, ale také způsob jeho užívání
- **řečová situace** (*speech situation*) → **řečová událost** (*speech event*) → **řečový akt** (*speech act*)
- řečová situace je kombinace okolností, v níž se odehrává řečová událost (proslov na konferenci, vyjednávání...); řečová událost je aktivita řídicí se pravidly a normami používání řeči, tedy soubor po sobě jdoucích řečových aktů, které představují minimální ucelené sdělení při verbálním projevu
- při analýze se neberou v potaz pouze jednotlivé faktory ovlivňující obsah a podobu komunikace, ale také úloha participantů komunikace (status a role) → *jazyk a kultura jsou neoddělitelné a povaha řečových událostí je závislá na sociokulturním kontextu, v němž se odehrává* → nelze oddělit to, co se říká, od toho jak se to říká a za jakých okolností

Dell H. Hymes
(1927-2009)

Jazyk, společnost a kultura

- při analýze se neberou v potaz pouze jednotlivé faktory ovlivňující obsah a podobu komunikace, ale také úloha participantů komunikace (status a role)

jazyk a kultura jsou neoddělitelné a povaha řečových událostí je závislá na sociokulturním kontextu, v němž se odehrává

- nelze oddělit to, co se říká, od toho jak se to říká a za jakých okolností

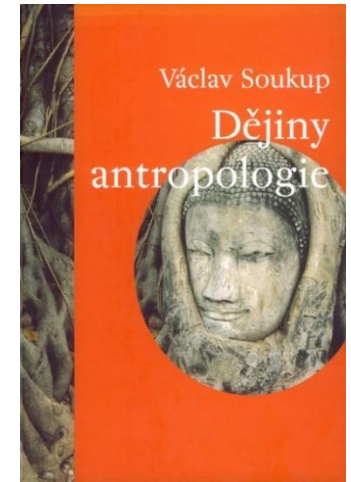
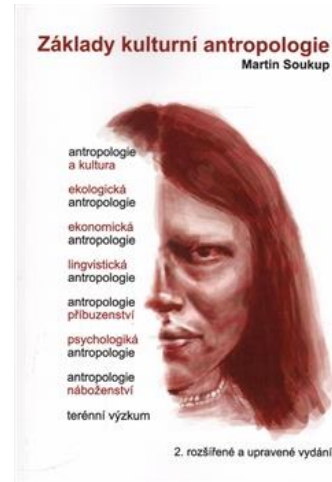
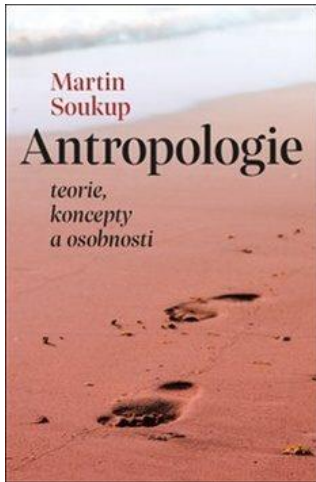
https://www.youtube.com/watch?v=gJ_MUnWHUmk

1:02:00 min

- úzké sepětí mezi jazykem a kulturou → slang (np. pijani, pytláci, pašeráci, prostitutky ad.), vztah jazyka ke kulturním jevům (np. pití nápojů, soutěže v recitacích ad.)

Jazyk, společnost a kultura

Soukup, M. (2019): *Edward Sapir: výprava za hranice jazyka*, s. 215-231;
Kognitivizovaná antropologie, s. 293-304.

Soukup, M. (2015): *Lingvistická antropologie: jazyk, kultura a myšlení*, s. 107-129.

Soukup, V. (2004): *Kognitivní antropologie*, s. 515-526